



Het Warnsveldse kerkarchief

Henk Mulder

In het catechisatielokaal van de Martinuskerk in Warnsveld stonden vroeger twee ijzeren kluizen. In die kasten, voorzien van ingewikkelde sloten met vreemde sleutels, lag eeuwenlang de geschiedenis van de kerk opgeslagen, al dan niet verpakt in dozen en mappen. De oudste stukken dateren al uit de 17de eeuw. Inmiddels berust het Warnsveldse kerkarchief bij het Regionaal Archief Zutphen (RAZ). Hoe dat is verlopen en wat het kerkarchief inhoudt, vertelt dit artikel.

Koos van Dieren

Bijna veertig jaar geleden raakte Koos van Dieren, toenmalig president-kerkvoogd van de Hervormde Gemeente Warnsveld, geïnteresseerd in de inhoud van die twee oerdelijke ijzeren kluizen, waarin het kerkelijk archief werd bewaard. Een gedeelte van het kerkarchief was al in 1947 geïnventariseerd door J. de Graaf, gemeentesecretaris van Gorssel, en bevond zich al in het Zutphense stadsarchief. Toen Van Dieren in augustus 1987 vervroegd uittrad als leraar aan het Baudartius College, kreeg hij pas goed de gelegenheid zich met de oude stukken te gaan bezighouden. Hij volgde een cursus paleografie om de oude handschriften beter te kunnen lezen en transcriberen. Met hulp van het stadsarchief heeft hij vervolgens veel stukken geïnventariseerd, zodat in 1996 opnieuw een flink deel van het oudste kerkarchief kon worden overgedragen. Van Dieren verdiepte zich in de eeuwenoude geschiedenis en liet gemeenteleden 'meelezen' in de archiefstuk-

Afbeeldingen boven: De kerk van Warnsveld getekend door Cornelis Pronk in 1729 (uitsnede). (Stedelijk Museum Zutphen).

De Martinuskerk in 2012 (foto: Jan Rossel)



Koos van Dieren deed belangrijk werk voor het ontsluiten en inventariseren van het Warnsvelds kerkarchief. (collectie A. van Dieren-Kamer)

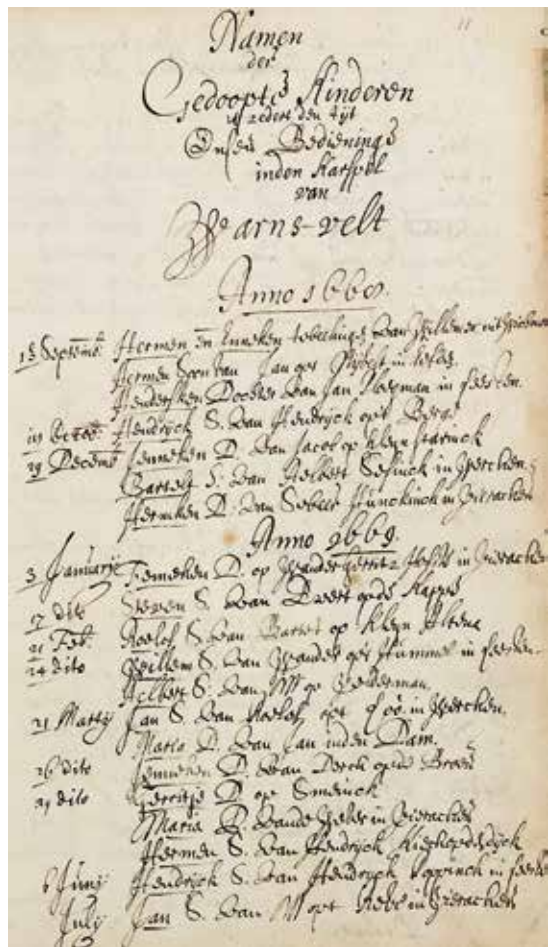
ken door een reeks informatieve artikelen in het Warnsvelds kerksblad *In en om de kerk* onder de titel 'Pastores en Parochianen' (tussen 1988 en 1996).¹ Door zijn overlijden in februari 2001 kwam het archiefspuurwerk stil te liggen.

Incompleet archief

Van Dierens erfenis aan paperassen nodigde uit tot verder onderzoek. Op verzoek van de beheerraad van de kerk gingen in 2004 enkele

le historisch geïnteresseerden als werkgroep kerkarchief aan de slag met het inventariseren van de stukken. Medewerkers van het RAZ verleenden ondersteuning en gaven advies. Tegelijkertijd ging een redactiecommissie aan de slag om het archiefwerk van Van Dieren uit te bouwen tot een boek over de geschiedenis van de Martinuskerk. Zo werd verder gewerkt aan de ontsluiting van het archief en werden ‘de krenten uit de pap’ gehaald voor het schrijven van het boek. Het was boeiend om in die oude stukken te lezen over orgeltrappers en klokluiders, voorzangers en dronken kosters, smeekschriften en klagende dominees en andere pareltjes uit de Warnsveldse kerkgeschiedenis. Onder eindredactie van Jaap Riemens werkten zo’n twintig mensen als auteur, redactielid of beeldredacteur aan het boek. Op Sint-Martinus 2006 (11 november) werd dit feestelijk gepresenteerd. In het bijzijn van de burgemeester van Zutphen, A.J. Gerritsen, en het bestuur van de Warnsveldse Dorpsraad werd het eerste exemplaar aangeboden aan mevr. A. van Dieren-Kamer, de weduwe van Koos van Dieren. Een jaar later, op 20 november 2007, werd de overeenkomst tussen het college van kerkrentmeesters en de archivaris van het RAZ ondertekend. Daarmee was de overdracht van het kerkelijk archief van Warnsveld een feit.

Het Warnsveldse kerkarchief is niet compleet. Al in 1947 constateerde J. de Graaf dat het archief slecht verzorgd was en dat veel oude stukken ontbraken,² deels het gevolg van vernietiging in het rampjaar 1672. Ook ontbreken de notulen van de kerkenraadsvergaderingen van 1958 tot 1985. Maar alle kerkbladen vanaf 1935 zijn wel compleet aanwezig, en die zijn een goede bron van informatie. Toekomstige archiefbescheiden worden nu op de juiste wijze geïnventariseerd en periodiek aangeleverd aan het RAZ. Zo blijven ze behouden en toegankelijk. Dankzij digita-



Eerste pagina van het in 1668 begonnen doopregister in het Kercken-Boeck van Warnsveld. (Regionaal Archief Zutphen)

lisering kan de inventaris van het archief nu ook op afstand geraadpleegd worden.³ Bovendien zijn enkele oude archiefstukken, bijvoorbeeld de kerkboeken, inmiddels gescand en on-line te raadplegen.⁴ Inzage van de overige archiefbescheiden is alleen mogelijk op het archief in de Spiegelstraat in Zutphen.

Liudger

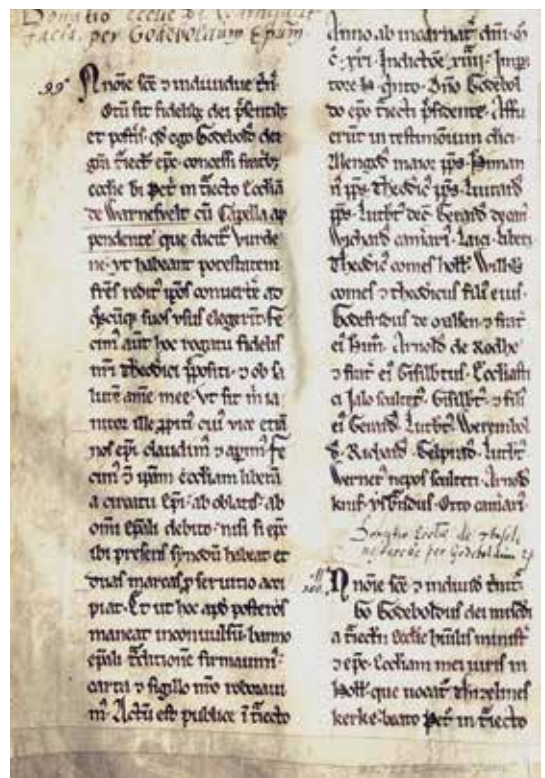
Het kerkarchief laat zien dat de kerk van Warnsveld een interessante geschiedenis kent. Bekend is dat de zendeling Liudger begin 800 in deze contreien zeer actief was. Hij liet een kerkje bouwen aan de oostkant van de IJssel tussen Baak en Wichmond. De naam Wichmond wordt dan nog geschreven als

Wichmundi (wijde mond).⁵ In 1582 ging deze kerk verloren. Bij café-restaurant Den Elter aan de Den Elterweg staat een gedenkteken dat daaraan herinnert.

Nadat de kerk door de IJssel was verzwolgen, hebben de parochianen van Wichmond van de resten een boskapel gebouwd in Vierakker. Deze werd in 1583 door de Spanjaarden verwoest. Vermoedelijk is hij wel weer hersteld, maar de verovering van Zutphen door Maurits in 1591 betekende het einde van het Spaanse bewind en de overgang naar de reformatie. Hierbij ging de boskapel over in hervormde handen. Wanneer dat precies gebeurde is onbekend, maar In het 'Kercken-Boeck' van Warnsveld wordt in 1786 melding gemaakt van een predikstoel waarvan op de Vierakkerse kermis den 6 aug. 1786 de eerste predikatie uit Spreuken 22 vers 5,6 is gedaan. Nog steeds is in deze omgeving een Kapelweg te vinden. Eerst in 1856 werd het gebied Vierakker, deel van de Bronsbergen en het dorp Wichmond, afgesplitst van Warnsveld om een eigen hervormde gemeente te stichten, waarvoor in Wichmond een kerk werd gebouwd.⁶

Ongetwijfeld is het kerspel Warnsveld ouder dan het kerkgebouw. Volgens Mönnich⁷ droegen de Frankische Merovingers de mantel (cappa) van Martinus van Tours (ca. 316–396) in hun strijd als een kostbaar bezit met zich mee. 'Op die manier is Sint Maarten met de Merovingers meegekomen: waar zij zich nestelden, verrezen kerken en kloosters, aan hem gewijd'. En Karel de Grote, die met Kerstmis 800 door de paus tot keizer werd gekroond, heeft als dank zeker meegewerkt aan de kerstening en kerkelijke indeling in zijn gebied.

Volgens de meest aannemelijke hypothese, mede gebaseerd op archeologische gegevens, liet de bisschop van Utrecht een kerk bouwen voor de in Warnsveld ontstane christelijke ge-



Afschrift van de akte waarbij bisschop Godebold de kerk van Warnsveld met de daarbij behorende kapel te Vorden schenkt aan het kapittel van Sint-Pieter te Utrecht. (foto: Jan Rossel)

meenschap. Hij wilde daarmee in dit gebied een Utrechtse parochie vestigen naast en gericht tegen de oude Wichmondse kerk, die onder het klooster Werden viel, van waaruit Liudger werkzaam was.⁸ De oudste vermelding van de Warnsveldse kerk is uit 1121. Het betreft een oorkonde waarin Godeboldus, bisschop van Utrecht (1113–1127), de kerk te Warnsveld *cum capella appendentum que dicitur Vurdene* (met de bijbehorende kapel te Vorden) schenkt aan het kapittel van Sint-Pieter te Utrecht.⁹ Een recente kalligrafie van deze oorkonde hangt in de kerk. Het Utrechtse kapittel werd zo verantwoordelijk voor de benoeming van pastoors in Warnsveld. Met uitzondering van de oorkonde uit 1121 en enkele stukken bij het bisschoppelijk archief in Utrecht waarin over Warnsveld wordt gesproken, is van vóór 1668 vrijwel geen schriftelijke informatie te vinden. Wel bevindt zich in het



Deel van het interieur van de kerk omstreeks 1885.
(collectie Prot. Kerk Warnsveld/Leesten)

kerkarchief een lijst met namen van pastoors gedurende de periode vanaf 1351 tot begin 17de eeuw, als de reformatie haar intrede heeft gedaan. Interessant is de ontdekking dat in 1490 de pastoor van Warnsveld tweemaal per week aan de leprozen in hun kapel op de Worf – een huis voor melaatsen op de plaats waar nu de oude begraafplaats van Zutphen ligt – de mis voordroeg.

Aangenomen wordt dat de Warnsveldse kerk, die aan Sint-Martinus werd gewijd, aanvankelijk een klein gebouw was, dat geleidelijk aan werd uitgebreid. Dit was ook wel nodig in verband met het aantal altaren dat de kerk heeft gekend. Uit bouwhistorisch onderzoek is gebleken dat er rond 1500 minstens zes altaren in de kerk hebben gestaan.¹⁰ Naast het hoofdaltaar, uiteraard gewijd aan de heilige Martinus, waren er altaren voor de heilige Maria, de heilige Catharina en een altaar ter ere

van de vier maarschalken.¹¹ In de archieven is verder sprake van altaren voor Sint-Bartholomeüs en voor Sint-Antonius (van Padua). Het vermoeden bestaat dat deze altaren zijn gesloopt toen de reformatie een feit was.¹²

In de loop der eeuwen heeft het kerkgebouw veel veranderingen ondergaan. In 1825 vond een ingrijpende verbouwing plaats. Door een grote uitbouw aan de zuidkant kon het aantal zitplaatsen worden uitgebreid van 420 naar 637. Bij de laatste grote restauratie in de jaren 1954–1957 werd alles weer in de oude staat teruggebracht. Ook werden de ooit verwijderde kolommen teruggeplaatst.¹³

Oerparochie

De parochie Warnsveld was niet alleen een van de oudste van de Graafschap, maar ook een met een zeer uitgebreid gebied. Tot het kerspel Warnsveld behoorden ook de vier kappen te Vorden, Almen, Harfsen en Eefde, zodat men gerust van een oerparochie kan spreken. Nog in de 18de eeuw bestond het

grondgebied van de parochie uit acht marken: Warnsveld, Warken, Leesten, Vierakker, Bronsbergen en Wichmond, Eefde, Rijsselt en Angeren. De leiding van een marke, een kleine economische eenheid, was in handen van een markenrichter, veelal een vooraanstaand persoon. Markenrichters waren ambts-halve ook opperkerkmeester, en hadden de leiding over het zakelijk werk van de kerk.

Over de omvang van de gemeente Warnsveld schrijft Van Til nog in 1832: ‘... die een verbazingwekkende uitgestrektheid heeft en de stad [Zutphen, H.M.] van de eene zijde des Ijssels tot de andere, als een halve maan omringt’¹⁴

Gegevens over de overgang naar de reformatie in Warnsveld ontbreken geheel in het kerkarchief. Alleen uit de vermelding dat Johannes Tremoniensis uit Steenderen van 1602 tot 1604 predikant in Warnsveld was, blijkt de verandering van de godsdienstige toestand.¹⁵

‘geruineert ende verbrant’

In de zomer van 1668 wordt Wilhelmus Christianides benoemd tot predikant in het kerspel Warnsveld, dat toen ook Wichmond en Eefde omvatte. Hij schafte een degelijk schrijfboek aan, waarvan de perkamenten band werd voorzien van de titel *Kerckenboeck van Warnsveldt*. Hierin noteerde hij het wel en wee van de kerkelijke gemeenschap; het zou het begin van het kerkelijk archief zijn. Want hoewel Warnsveld al in 1602 zijn eerste predikant had, zijn de aantekeningen uit die begintijd helaas verloren gegaan. Ook Christianides’ opvolgers hebben, zij het lang niet altijd even consequent, belangrijke gebeurtenissen vastgelegd.

Makkelijk heeft Christianides het niet gehad. Enkele jaren na zijn benoeming raakte ons land in oorlog met Frankrijk. Ook voor Warnsveld werd 1672 een rampjaar. In zijn verslag uit 1674 staat: ‘De Kercke van Warns-

velt door de Fransen geheel van binnen sijnde geruineert ende verbrant heb ick Wilhelm Christianides, Predicant, neffens onsen Koster Wessel van Santbergen, begonnen tot deszelfs Reparatie een Collecte dedoen op den 4 July 1674’. Het geld moest bijeen geschraapt worden ‘alsoo daer geen gelt in voorraat en was’. Hij wist uiteindelijk ruim 555 gulden bijeen te krijgen. De opperkerkmeesters waardeerden dat, zoals blijkt uit hun akkoordverklaring: ‘Desen allen nagesien hebben wij soo D. Christianides als den Koster Santbergen voor haer aangenoomen moiten ende neersticheyt ten goede van Gods Kercke bedanckt’.¹⁶

Orgelmotor

In 1745 werd Engelbert Wilhelm Verbeek, 24 jaar oud, als predikant in Warnsveld bevestigd. Hij verwaarloosde zijn administratie, weigerde soms ter vergadering te komen, en kwam zijn verplichting ten aanzien van de catechese niet na, zodat geen nieuwe lidmaten konden worden aangenomen. Er was veel kritiek op zijn functioneren. De catechiseermeester, die ter ondersteuning van Verbeek werd aangesteld, moest al spoedig melden dat hij ‘de genegenheid van ds. Verbeek heeft verloren’. Na veel klachten uit de gemeente en brieven aan de classis greep ten slotte het provinciale hof in. Maar er kwam geen oplossing. Uiteindelijk ontsloeg het hof hem met ingang van Pinksteren 1784, met behoud van toelage.

In het kerkarchief vinden we diverse instructies voor kosteren. Kennelijk was het af en toe nodig de afspraken aan te scherpen of aan de veranderende tijd aan te passen. Want wat te denken van de volgende bepaling uit 1852 over klokkluiden: ‘Instructie van den Koster bij de Christelijke Hervormde Gemeente te Warnsveld: eerste maal: een uur voor den aanvang van de godsdienst oefening / tweede maal: twintig minuten tevoren, iedere keer vijf minuten lang.’



Henk Riefel was gedurende veertig jaar een verdienstelijk amateur-organist van de Martinuskerk. (collectie Wim Riefel)

Dat koster nog lang ook voorzanger waren, blijkt uit het bericht bij het overlijden van de 89-jarige koster Hein Eenink in juli 1940. Ds. Van der Hoeven schrijft dan in het kerkblad: 'Hij diende onze gemeente langen tijd als voorzanger-koster.' Daarnaast was de koster vroeger ook voorlezer en schoolmeester. En als de predikant zijn brieven niet zelf schreef, dan was er altijd de koster nog. Het hulpje van de koster, de kerkdienaar, moest het kerkplein (kerkhof) schoonhouden en de stoven zetten.

De taak van de organist, tegenwoordig onmisbaar in een kerkdienst, werd pas goed geregeld toen de synode van 1817 pleitte 'voor orgelbegeleiding bij gemeentezang'. Om de blaasbalg te bedienen was daarvoor een orgeltrapper nodig. De laatste orgeltrapper was G.H. Bruil. Hij volgde in 1922 de weduwe Velders op, die deze taak van haar overleden man had overgenomen. Door het aanschaffen van een orgelmotor in juni 1930 werd de post van orgeltrapper per 1 juli 1930 opgeheven.

De werkgroep kerkarchief is er terecht trots op dat het volledige archief van de Warnsveldse kerkgemeenschap, van 1668 tot 2005, met hulp van het RAZ nu geheel ontsloten is. Over de rijke kerkgeschiedenis van Warnsveld valt uiteraard nog veel meer te vertellen. Het is te vinden in het nu goed toegankelijke kerkarchief of in het boek *In en om de kerk*.¹⁷ ●

Bronnen

1. In 2011 gebundeld en uitgegeven met als ondertitel *De geschiedenis van het kerkelijk leven in Warnsveld opgetekend in 69 impressies*. Zie: 'Boeksignaleringen' in *Zutphen* 2012-2.
2. J. de Graaf, 'Mededelingen over de kerk te Warnsveld', in *Bijdragen en Mededelingen der Vereniging Gebr.*, deel XLVII (1946).
3. RAZ, archiefnr. 3004: Hervormde Gemeente Warnsveld (www.regionaalarchiefzutphen.nl of www.pknwarnsveld.nl).
4. <http://www.regionaalarchiefzutphen.nl/archieven/ead/memorixscans/zoekterm/kerk+warnsveld/eadid/3004>.
5. M. Reinders OFM, *Withmundi Wichmond 794-1968. Het oudste kerkdorp van de Graafschap* (1968).
6. H. Makkink et al., *150 jaar Hervormde Gemeente Wichmond: 1856-2006* (2006).
7. C.W. Mönnich, 'Nawoord', in Christopher Donaldson, *Martinus van Tours. Een biografie* (1987).
8. Michel Groothedde, 'De archeologische bewoningsgeschiedenis van Warnsveld', in Jaap C. Riemens (red.), *In en om de kerk* (2006).
9. J. Lindeborn, *Historia sive notitia episcopatus Daventriensis*, Amsterdam (1670).
10. Wijnand Bloemink & Frank van der Waard, *Bouwhistorisch onderzoek van de N.H. kerk te Warnsveld* (1999), p. 51 (RAZ, archiefnr. 3004, inv.nr. 638).
11. Antonius Abt, paus Cornelius, Hubertus van Maastricht en Quirinus van Neuss.
12. Bloemink & Van der Waard, p. 53.
13. *ibidem* p. 57.
14. H.N. van Til, *Beknopte geschiedkundige en plaatselijke beschrijving van de stad Zutphen en hare bevallige omstreken* (herdruk, 1974).
15. RAZ, archiefnr. 3004, inv.nr. 104 (naamlijst predikanten vanaf 1602).
16. J. van Dieren, *Pastores en parochianen* (2011), hoofdstukken 12 en 13.
17. Jaap C. Riemens (red.), *In en om de kerk. De geschiedenis van de Warnsveldse Martinuskerk* (2006).